

Repertoriul jurisprudenței

CONCLUZIILE AVOCATULUI GENERAL
PEDRO CRUZ VILLALÓN
prezentate la 18 iulie 2013¹

Cauza C-176/12

**Association de médiation sociale
împotriva
Union locale des syndicats CGT,
Hichem Laboubi,
Union départementale CGT des Bouche-du-Rhône,
Confédération générale du travail (CGT)**

[cerere de decizie preliminară formulată de Cour de cassation (Franța)]

„Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene — Articolul 27 — Dreptul lucrătorilor la informare și la consultare în cadrul întreprinderii — Directiva 2002/14/CE — Dispoziție națională care exclude anumite categorii de lucrători de la dreptul de reprezentare în cadrul întreprinderii — Efectul drepturilor fundamentale în raporturile juridice dintre particulari — Considerarea unui drept fundamental prevăzut de cartă drept «principiu» — Articolul 51 alineatul (1) din cartă — Articolul 52 alineatul (5) din cartă — Posibilitatea de a invoca un «principiu» în cadrul unui litigiu între particulari — Acte ale Uniunii care concretizează în mod esențial și direct un «principiu» — Concretizare prin intermediul unei directive — Efect util — Obligația instanței naționale de a înlătura aplicarea dispozițiilor naționale contrare actelor de concretizare esențială și imediată a unui «principiu» — Interpretare conformă a dreptului național — Limite — Cooperare loială”

1. Formulată cu maximă simplitate, problema de principiu ridicată de Cour de cassation [Curtea de Casație] este aceea dacă poate fi invocată Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene în cadrul raporturilor dintre particulari atunci când conținuturile sale au fost concretizate printr-o directivă. În cazul unui răspuns afirmativ, instanța de trimitere ridică o problemă mult mai specifică, pentru a cărei soluționare Curtea dispune de o jurisprudență care îi va facilita considerabil sarcina. Însă, mai întâi, facem referire la problema de principiu.

2. La originea prezentei cauze se află îndoielile exprimate de Cour de cassation cu privire la compatibilitatea unei dispoziții legislative naționale cu dreptul lucrătorilor la informare și la consultare, astfel cum este concretizat prin Directiva 2002/14/CE de stabilire a unui cadru general de informare și consultare a lucrătorilor din Comunitatea Europeană². Astfel, această directivă a pus în aplicare în mod detaliat dreptul prevăzut în prezent la articolul 27 din cartă, cu privire la care va trebui stabilit dacă are caracter de „drept” sau de „principiu” în sensul dispozițiilor generale ale cartei [articolul 51 alineatul (1) și articolul 52 alineatul (5)]. Trebuie remarcat, în plus, că contextul în care Cour de cassation își exprimă îndoielile este acela al unui litigiu între un sindicat și un angajator, ceea ce conduce la ridicarea atât a problemei dreptului în discuție, cât și a celei a concretizării acestuia prin Directiva 2002/14 în cadrul raporturilor dintre particulari.

1 — Limba originală: spaniola.

2 — Directiva Parlamentului European și a Consiliului din 11 martie 2002 (JO L 80, p. 29, Ediție specială, 05/vol. 6, p. 120).

3. Astfel cum sunt prezentați pe scurt termenii prezentei cauze, este evident că Curtea este chemată să se pronunțe cu privire la mai multe probleme de o importanță constituțională incontestabilă.
4. Prima dintre acestea, într-o ordine logică, este problema de ordin extrem de general, care nu este abordată în mod expres de cartă, referitoare la efectul drepturilor fundamentale în cadrul raporturilor dintre particulari (efectul „orizontal”), precum și la eventuala aplicabilitate a acesteia în cazul dreptului în discuție.
5. De asemenea, aceasta ar putea constitui o primă oportunitate de a aborda, în general și în special, aspectul foarte puțin precizat în cartă și în explicațiile la aceasta referitor la diferența, cu consecința unui tratament diferit, dintre „drepturi” și „principii”, anunțată la articolul 51 alineatul (1) și formulată la articolul 52 alineatul (5) din cartă.
6. Imediat, aceasta ar trebui să fie de asemenea ocazia de a cerceta pentru prima dată deosebit de complex alineatul (5) al articolului 52 din cartă. Astfel, se ridică în special problema „punerii în aplicare” a „principiilor” ca premisă a operativității acestora. Însă, în același timp, se ridică de asemenea problema domeniului de aplicare al garanției jurisdicționale a acestor „principii”, astfel cum este stabilită în a doua teză a alineatului menționat.
7. În sfârșit, în cazul în care raționamentul pe care îl vom propune în continuare va fi admis, Curtea trebuie să abordeze ceea ce constituie poate aspectul cel mai sensibil al întrebării adresate de Cour de cassation: în cazul în care actul Uniunii care pune în aplicare și concretizează în mod direct „principiul” este o directivă, care sunt consecințele care rezultă din împrejurarea că litigiul se desfășoară între doi particulari. Această din urmă întrebare evidențiază din nou limitele efectului direct orizontal al directivelor, situând în mod inevitabil prezenta cauză, la finalul acestui amplu parcurs, pe linia jurisprudenței care reiese din cauzele Mangold și Kükükdeveci, printre altele.

I. Cadrul juridic

A. Dreptul Uniunii

8. Articolul 27 din cartă proclamă, astfel cum precizează titlul său, dreptul lucrătorilor la informare și la consultare în cadrul întreprinderii. Dispoziția este redactată astfel:

„Lucrătorilor sau reprezentanților acestora li se garantează, la nivelurile corespunzătoare, informarea și consultarea în timp util, în cazurile și în condițiile prevăzute de dreptul Uniunii și de legislațiile și practicile naționale.”

9. La articolul 51 alineatul (1) și la articolul 52 alineatul (5), cartă dezvoltă diferența dintre „drepturi” și „principii” în următorii termeni:

„Articolul 51

Domeniul de aplicare

(1) Dispozițiile prezentei carte se adresează instituțiilor, organelor, oficiilor și agențiilor Uniunii, cu respectarea principiului subsidiarității, precum și statelor membre numai în cazul în care acestea pun în aplicare dreptul Uniunii. Prin urmare, acestea respectă drepturile și principiile și promovează aplicarea lor în conformitate cu atribuțiile pe care le au în acest sens și cu respectarea limitelor competențelor conferite Uniunii de tratate. *Articolul 52* *Întinderea și interpretarea drepturilor și principiilor*

(5) Dispozițiile prezentei carte care conțin principiile pot fi puse în aplicare prin acte legislative și de punere în aplicare adoptate de instituțiile, organele, oficiile și agențiile Uniunii, precum și prin acte ale statelor membre în cazurile în care acestea pun în aplicare dreptul Uniunii, în exercitarea competențelor lor respective. Invocarea lor în fața instanței judecătorești se admite numai în scopul interpretării și controlului legalității unor astfel de acte.”

10. Directiva 2002/14 de stabilire a unui cadru general de informare și consultare a lucrătorilor din Uniune prevede, la articolul 2, o listă de definiții, printre care este inclusă cea referitoare la noțiunea de lucrător. Dispoziția menționată prevede, la litera (d), următoarele:

„prin «salariat» se înțelege orice persoană care, în statul membru în cauză, este protejată ca lucrător în cadrul legislației naționale privind ocuparea forței de muncă și în conformitate cu practicile naționale;”

11. Domeniul de aplicare al Directivei 2002/14 este prevăzut la articolul 3 în următorii termeni:

„Domeniul de aplicare

(1) Prezenta directivă se aplică, în conformitate cu opțiunea făcută de statele membre:

- (a) întreprinderilor care încadrează cel puțin 50 de lucrători într-un stat membru sau
- (b) unităților care încadrează cel puțin 20 de lucrători într-un stat membru.

Statele membre stabilesc metoda de calculare a pragurilor lucrătorilor încadrați.

(2) În conformitate cu principiile și obiectivele prezentei directive, statele membre pot prevedea dispoziții specifice aplicabile întreprinderilor sau unităților care urmăresc direct și în mod esențial scopuri politice, de organizare profesională, confesionale, caritabile, educaționale, științifice sau artistice, precum și obiective care implică informarea și exprimarea opiniilor, cu condiția ca, la data intrării în vigoare a prezentei directive, să existe deja dispoziții de această natură în dreptul național.

(3) Statele membre pot face derogări de la prezenta directivă prin intermediul unor dispoziții specifice aplicabile echipajelor vaselor care navighează pe mare.”

12. Directiva 2002/14 a intrat în vigoare la 23 martie 2002. Termenul de transpunere a acesteia a expirat la 23 martie 2005.

B. *Dreptul național*

13. Articolul L. 1111-3 din Codul muncii prevede următoarea excepție de la sistemul general de calcul al efectivelor întreprinderii:

„Nu se iau în considerare în calculul efectivelor întreprinderii:

- 1° Ucenicii,
- 2° Titularii unui contract de tipul «inițiativă-încadrare în muncă» pe durata convenției, în conformitate cu articolul L. 5134-66,
- 3° [abrogat]
- 4° Titularii unui contract de acompaniere în muncă, pe durata convenției,

5° [abrogat]

6° Titularii unui contract de profesionalizare până la termenul prevăzut de contract, în cazul unui contract pe durată determinată, sau până la sfârșitul acțiunii de profesionalizare, în cazul unui contract pe durată nedeterminată.

Totuși, lucrătorii enumerați vor fi luați în considerare în scopul aplicării dispozițiilor legale referitoare la evaluarea riscurilor de muncă și a bolilor profesionale.”

II. Situația de fapt și procedura națională

14. Association de Médiation Sociale (Asociația de Mediere Socială, denumită în continuare „AMS”) este o asociație privată fără scop lucrativ reglementată de Legea franceză privind asociațiile din 1901, al cărei obiectiv principal este prevenirea delincvenței în orașul Marsilia. În acest scop, AMS realizează activități calificate de mediere socioprofesională, bazate pe încheierea cu tinerii a așa-numitelor „contracte de acompaniere în muncă”, orientându-i ulterior către activități salariate sau sociale mai stabile. Prin intermediul acestor contracte, AMS urmărește, așadar, reintegrarea profesională și socială a persoanelor aflate într-o situație deosebit de vulnerabilă. La momentul inițierii prezentului litigiu, AMS încheiase între 120 și 170 de „contracte de acompaniere în muncă”.

15. Fiind vorba, astfel cum s-a precizat, despre o asociație privată fără scop lucrativ, AMS beneficiază totuși de patronajul mai multor instituții cu caracter regional și municipal, precum și de sprijinul altor reprezentanți sociali locali de natură privată.

16. Pentru realizarea activităților sale, AMS dispune de personal propriu angajat cu contracte pe durată nedeterminată, în total opt lucrători. Domnul Hichem Laboubi este unul dintre acești lucrători permanenți. Acesta a fost angajat cu contract pe perioadă nedeterminată la 28 noiembrie 2005 și este responsabil cu activitățile de mediere de proximitate în centrele de educație secundară a ciclului primar din Marsilia.

17. Drept consecință a excluderii categoriei „contractelor de acompaniere în muncă”, prevăzută la articolul L. 1111-3 din Codul francez al muncii, în scopul calculării efectivelor sale, AMS include numai cei opt lucrători angajați cu contracte pe durată nedeterminată. Acest calcul are consecințe, în ceea ce privește prezenta cauză, asupra regimului reprezentării lucrătorilor în întreprindere. Spre deosebire de cazul contractelor pe durată determinată, care sunt luate în calcul proporțional cu durata lor, „contractele de acompaniere în muncă” sunt complet excluse din calculul menționat. Ca urmare a reglementării naționale, în pofida faptului că AMS are aproximativ 100 de lucrători angajați cu „contract de acompaniere în muncă”, cărora li se alătură cei opt lucrători permanenți ai asociației, această întreprindere nu atinge efectivul minim de 50 de lucrători pornind de la care ar fi aplicabile dispozițiile relevante ale Directivei 2002/14.

18. În pofida celor de mai sus, la 4 iunie 2010, Union Locale des Syndicats CGT Quartiers Nord [Uniunea Locală a Sindicatelor CGT Quartiers Nord] a notificat directorului AMS crearea unei secții sindicale a CGT în cadrul asociației, numindu-l pe domnul Laboubi reprezentant al acesteia. AMS a contestat actul sindicatului, argumentând că asociația, întrucât nu atinge efectivul minim de 50 de lucrători, nu este obligată să introducă măsuri de reprezentare a lucrătorilor.

19. La 18 iunie 2010, AMS l-a convocat pe domnul Laboubi la o întrunire în care i-a notificat suspendarea provizorie a raportului de muncă. În aceeași zi, AMS a sesizat tribunal d'instance de Marseille [Tribunalul de Primă Instanță din Marsilia], solicitând să se declare nulă numirea domnului Laboubi ca reprezentant al secției sindicale a CGT.

20. În cursul procedurii în fața tribunal d'instance, acesta a adresat Conseil constitutionnel [Consiliul Constituțional] o întrebare prioritară de constituționalitate, considerând că excluderea din calculul efectivelor întreprinderii a „contractelor de acompaniere în muncă” ar putea aduce atingere principiului constituțional al egalității. Prin hotărârea din 29 aprilie 2011, Conseil constitutionnel a respins excepția de neconstituționalitate ridicată cu privire la excluderea menționată.

21. După finalizarea incidentului procedural de constituționalitate amintit, tribunal d'instance de Marseille a apreciat că dispozițiile articolului L. 1111-3 din Codul francez al muncii sunt contrare dreptului Uniunii, mai precis Directivei 2002/14, înlăturând aplicarea dispoziției legislative naționale și respingând, prin urmare, cererea AMS.

22. Împotriva hotărârii pronunțate în primă instanță a fost formulat recurs la Cour de cassation, care a decis să adreseze Curții prezenta trimitere preliminară în conformitate cu dispozițiile articolului 267 TFUE.

III. Întrebările preliminare și procedura în fața Curții

23. La 16 aprilie 2012 a fost înregistrată la grefa Curții cererea de decizie preliminară, ale cărei întrebări sunt formulate după cum urmează:

- „1) Dreptul fundamental referitor la informarea și la consultarea lucrătorilor, recunoscut la articolul 27 din Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene, astfel cum este precizat de dispozițiile Directivei 2002/14/CE a Parlamentului European și a Consiliului din 11 martie 2002 de stabilire a unui cadru general de informare și consultare a lucrătorilor din Comunitatea Europeană, poate fi invocat în cadrul unui litigiu între particulari în vederea verificării conformității [cu dreptul comunitar a] unei măsuri naționale de transpunere a directivei?
- 2) În cazul unui răspuns afirmativ, aceleași dispoziții trebuie interpretate în sensul că se opun unei dispoziții legislative naționale care exclude din calculul efectivelor întreprinderii, în special în vederea stabilirii pragurilor legale de înființare a instituțiilor reprezentative ale personalului, lucrătorii titulari ai următoarelor contracte: [contractul de] ucenicie, contractul de tipul «inițiativă-încadrare în muncă», contractul de acompaniere în muncă, contractul de profesionalizare?”

24. Au depus observații scrise CGT, pârâta din procedura principală, guvernul Republicii Franceze, al Republicii Polone, al Republicii Federale Germania și al Regatului Țărilor de Jos, precum și Comisia.

25. La 23 aprilie 2013 a avut loc ședința, la care au participat reprezentanții CGT, precum și agenții Republicii Franceze, ai Republicii Polone și ai Comisiei.

IV. Analiză

26. Cour de cassation adresează două întrebări de natură foarte diferită, a doua fiind condiționată de un răspuns afirmativ la prima dintre ele. Prima întrebare ridică probleme în esență de principiu, astfel cum am evidențiat la începutul prezentelor concluzii. În definitiv, se solicită să se stabilească dacă un drept proclamat de cartă și concretizat prin dreptul derivat constituie un element legitim de apreciere în cazul concret al unui litigiu între particulari. În cazul în care răspunsul este acela că un astfel de element de apreciere este viabil și numai în acest caz, instanța de trimitere formulează, deoarece are de asemenea îndoieli asupra acestui aspect, o întrebare concretă și specifică privind compatibilitatea cu dreptul Uniunii a unei anumite dispoziții legislative naționale, în acest caz articolul L. 1111-3 punctul 4° din Codul francez al muncii.

27. Întrucât este esențial pentru a evita orice echivoc, dorim să precizăm că Cour de cassation nu formulează întrebarea uzuală dacă o *directivă* poate avea efect orizontal în raporturile dintre particulari, întrucât Cour de cassation, având în vedere ordonanța de trimitere, cunoaște suficient jurisprudența Curții cu privire la acest aspect. Ceea ce întrebă în primul rând instanța de trimitere este ceva foarte diferit: dacă respectiva cartă, într-o situație în care, pe de o parte, conținutul acesteia necesită intervenția unui act de concretizare și, pe de altă parte, această concretizare a avut loc prin intermediul unei directive, constituie un element de control admisibil în scopul aprecierii de către instanța națională a legalității unei norme naționale. După aceasta urmează, astfel cum am precizat, îndoiala exprimată de Cour de cassation cu privire la aprecierea conformității cu dreptul Uniunii a dreptului național.

A. Prima întrebare preliminară

1. Carta și efectul acesteia în raporturile dintre particulari

28. Înainte de a propune un răspuns la întrebarea referitoare la efectul orizontal al drepturilor fundamentale, apreciem ca oportună abordarea a ceea ce considerăm a fi un aspect echivoc. Este vorba despre teza potrivit căreia cartă conține o dispoziție referitoare la efectul sau, mai exact, la lipsa de efect a drepturilor fundamentale în raporturile dintre particulari. Potrivit tezei menționate, această dispoziție ar fi prima teză a alineatului (1) al articolului 51, potrivit căreia „[d]ispozițiile prezentei carte se adresează instituțiilor [...] Uniunii [...] precum și statelor membre [...]”.

29. Pornind de la acest text, teza cu care suntem în dezacord deduce o consecință *a contrario* sau, dacă se preferă, de *inclusio unius*, potrivit căreia, întrucât dispozițiile cartei se adresează instituțiilor Uniunii și statelor membre, acestea *nu* se adresează particularilor³.

30. Considerăm că această deducție este în mod clar pripită. Este suficient să precizăm că, în mod tradițional, textele, majoritar constituționale, care conțin declarații de drepturi nu au făcut referire expresă la destinatarii sau la subiectele pasive ale drepturilor, cu privire la care s-a înțeles în mod spontan că sunt autoritățile publice. Pe de altă parte, menționarea expresă a particularilor ca posibili destinatari continuă în mod clar să fie minoritară. Aceasta echivalează cu a afirma că, în majoritatea cazurilor, problema importanței drepturilor fundamentale în raporturile de drept privat a trebuit stabilită pe cale interpretativă, fără ajutorul unei norme constituționale exprese și în general de la caz la caz⁴.

31. În opinia noastră și fără a fi necesar să efectuăm o exegeză exhaustivă a dispoziției în discuție, este suficient de clar că problema pe care articolul 51 alineatul (1) din cartă a urmărit să o abordeze este cea a domeniului de aplicare al drepturilor fundamentale proclamate de cartă care creează obligații în sarcina, pe de o parte, a instituțiilor Uniunii și, pe de altă parte, a statelor membre. Considerăm că nu există nimic în textul dispoziției și nici, sub rezerva unei erori din partea noastră, în lucrările pregătitoare sau în explicațiile privind cartă care să conducă la ideea că prin formularea dispoziției menționate s-a urmărit abordarea aspectului deosebit de complex al efectului drepturilor fundamentale în raporturile dintre particulari⁵.

3 — În doctrina academică, a se vedea între altele De Mol, M., „Küçükdeveci: Mangold Revisited – Horizontal Direct Effect of a General Principle of EU Law”, *European Constitutional Law Review*, 2010, nr. 6, p. 302, Hatje, A., în *EU-Kommentar* (coord. Jürgen Schwarze), ediția a doua, Baden-Baden, 2009, articolul 51, p. 2324, nota 20, Kingreen, T., *ELIV/EGV – Kommentar*, ediția a treia, München, 2007, articolul 51 GRCh, p. 2713, nota 18, sau Riesenhuber, K., *Europäisches Arbeitsrecht*, Hamburg, 2009, § 2, p. 45, nota 25. Cu privire la diferitele poziții referitoare la acest aspect, a se vedea prezentarea generală realizată de avocatul general Trstenjak în Concluziile prezentate în cauza Dominguez (Hotărârea din 24 ianuarie 2012, C-282/10).

4 — A se vedea analiza comparată efectuată de Bilbao Ubillos, J. M., *La eficacia de los derechos fundamentales frente a particulares*, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid, 1997, p. 277 și urm., precum și sinteza realizată de Seifert, A., „L'effet horizontal des droits fondamentaux. Quelques réflexions de droit européen et de droit comparé”, *Revue trimestrielle de droit européen*, Dalloz, 2013.

5 — În același sens, a se vedea Craig, P., *EU Administrative Law*, ediția a doua, Oxford University Press, Oxford, 2012, p. 465.

32. În sfârșit, considerăm că raționamentul anterior nu este invalidat de a doua teză a alineatului (1) al articolului 51 din cartă atunci când prevede că „acestea”, mai exact Uniunea și statele membre, „respectă drepturile și principiile și promovează aplicarea lor în conformitate cu atribuțiile pe care le au în acest sens și cu respectarea limitelor competențelor conferite Uniunii de tratate”. Este clar că obiectivul acestei teze nu este, nici măcar în mod secundar, acela de a exclude efectul drepturilor fundamentale prevăzute de cartă în privința raporturilor juridice de drept privat. Sensul tezei este de a introduce, în primul rând, *summa divisio* între „drepturi” și „principii” și, în al doilea rând, un *caveat* cu privire la o eventuală atingere adusă atribuirii competențelor Uniunii, astfel cum a fost stabilită prin tratate, în urma intrării în vigoare a cartei.

33. Dacă, astfel cum considerăm, aceasta ar fi situația, ar însemna că, în acest stadiu, interpretul cartei se află în fața aceluiași orizont, frecvent neclar, cu care se confruntă în general interpretul constituțiilor statelor membre.

34. Ajungând deja la fondul problemei și având în vedere unele opinii exprimate în această privință, ar putea părea că ideea efectului orizontal este o noțiune necunoscută în dreptul Uniunii, cu care trebuie să ne confruntăm pentru prima dată ca urmare a includerii cartei în dreptul primar al Uniunii. Totuși, ideea că libertățile fundamentale de circulație⁶ sau anumite principii, precum cel al nediscriminării pe motive de sex⁷, sunt importante în raporturile juridice de drept privat este veche și consolidată. În aceste condiții, ideea că drepturile fundamentale prevăzute de cartă, diferite de libertățile fundamentale sau de principiul egalității, ar putea avea un regim diferit și, pentru a ne exprima astfel, defavorizat în ansamblul cartei pare deosebit de problematică.

35. Pe scurt, astfel cum observă în mod întemeiat instanța de trimitere, având în vedere că efectul orizontal al drepturilor fundamentale nu este necunoscut în dreptul Uniunii, ar fi paradoxal ca tocmai includerea cartei în dreptul primar să poată schimba, în sens negativ, această stare de lucruri.

36. Problema a ceea ce frecvent se denumește „Drittwirkung”, potrivit formulării germane consacrate, nu este atât ideea însăși, noțiunea sau reprezentarea acesteia în cultura noastră constituțională, care cu greu poate fi pusă în discuție⁸. Problema constă în înțelegerea corectă a efectului acesteia în termeni concreți, o problemă care se agravează în momentul în care efectul menționat este, în mod aproape necesar, proteic, în sensul că adoptă manifestări foarte variate. Prin urmare, dificultatea constă în a înțelege că obligația particularilor de a respecta drepturile și libertățile celorlalți este în mod normal impusă, în mod imediat și direct, de însăși autoritatea publică. Din această perspectivă, ideea că

6 — A se vedea între multe altele Hotărârea din 12 decembrie 1974, Walrave și Koch (36/74, Rec., p. 1405, punctul 17), Hotărârea din 14 iulie 1976, Donà (13/76, Rec., p. 1333, punctul 17), Hotărârea din 15 decembrie 1995, Bosman (C-415/93, Rec., p. I-4921, punctul 82), Hotărârea din 11 aprilie 2000, Deliège (C-51/96 și C-191/97, Rec., p. I-2549, punctul 47), Hotărârea din 6 iunie 2000, Angonese (C-281/98, Rec., p. I-4139, punctul 31), Hotărârea din 19 februarie 2002, Wouters și alții (C-309/99, Rec., p. I-1577, punctul 120), și Hotărârea din 11 decembrie 2007, International Transport Workers' Federation și Finnish Seamen's Union, cunoscută sub numele „Viking Line” (C-438/05, Rep., p. I-10779, punctul 33).

7 — A se vedea deosebit de semnificativa Hotărâre din 15 iunie 1978, Defrenne (149/77, Rec., p. 1365).

8 — A se vedea între altele Böckenförde, E.-W., *Staat, Gesellschaft, Freiheit*, Suhrkamp, Frankfurt, 1976, p. 65 și urm., Díez-Picazo Giménez, L.-M., *Sistema de Derechos Fundamentales*, ediția a treia, Ed. Thomson Civitas, Madrid, 2008, p. 252 și urm., Pace, A., *Problematica delle liberà costituzionali*, Parte Generale, ediția a doua, Cedam, Padova, 1990, Clapham, A., *Human Rights Obligations of Non-State Actors*, Oxford University Press, 2006, și Kennedy, D., „The Stages of Decline of the Public/Private Distinction”, 130 *University of Pennsylvania Law Review*, 1982.

particularii sunt supuși drepturilor fundamentale se traduce în mod frecvent prin „obligația de protecție” a drepturilor de către autoritatea publică⁹. Aceasta este, de altfel, abordarea pe care și-a însușit-o și Curtea Europeană a Drepturilor Omului și care se bucură, în acest stadiu, de o autoritate incontestabilă¹⁰.

37. În scop practic, efectul drepturilor fundamentale în raporturile dintre particulari dobândește relevanță atunci când ordinea juridică prevede un garant specific al drepturilor fundamentale, în mod frecvent de tip jurisdicțional. În aceste cazuri, caracteristicile proprii drepturilor fundamentale se impun sau se suprapun în raporturile juridice de drept privat, toate acestea prin organul statului, care se pronunță cu cea mai înaltă autoritate cu privire la drepturile fundamentale. Din această perspectivă, noțiunea de efect orizontal se exprimă printr-o creștere evidentă a prezenței interpretului judiciar al drepturilor fundamentale în organizarea raporturilor juridice de drept privat. Instrumentul concret prin care se realizează acest mecanism este cel al procedurilor *ad hoc* de protecție individuală a drepturilor fundamentale, acolo unde există¹¹.

38. În sfârșit, efectul orizontal al drepturilor fundamentale operează în mod foarte diferit în cazul fiecăruia dintre ele sau, mai simplu, în cazul diferitelor grupuri ale acestor drepturi. Există drepturi care, prin structura proprie, nu vizează particularii, la fel cum există drepturi a căror importanță în raporturile juridice de drept privat ar fi de neconceput să se nege. Nu este necesară și nici permisă în prezenta cauză examinarea în continuare a acestui aspect. Este suficient să ne concentrăm asupra dreptului în discuție, dreptul lucrătorilor la informare și la consultare în cadrul întreprinderii, prevăzut la articolul 27 din cartă.

39. Dreptul recunoscut la acest articol constituie un exemplu excelent pentru grupul de drepturi pe care tocmai l-am menționat în al doilea rând, mai precis drepturile a căror importanță în raporturile juridice de drept privat ar fi mai mult decât hazardat să se nege. Acest articol prevede, astfel cum am văzut deja și în termeni de care ne vom putea ocupa mai mult decât suficient, că „[l]ucrătorilor sau reprezentanților acestora li se garantează, la nivelurile corespunzătoare, informarea și consultarea în timp util, în cazurile și în condițiile prevăzute de dreptul Uniunii și de legislațiile și practicile naționale”.

40. Articolul în discuție are ca titlu „Dreptul lucrătorilor la informare și la consultare în cadrul întreprinderii”, această din urmă precizare făcând inevitabilă admiterea faptului că într-un anumit mod „întreprinderea” este implicată în efectivitatea acestui drept. În mod cert, autoritățile publice (Uniunea și statele) sunt primele chemate să „garanteze” că lucrătorii beneficiază de acest drept, prin intermediul adoptării și al punerii în aplicare a dispozițiilor relevante. Însă de asemenea întreprinderile înseși, în acest sens fiind indiferent dacă întreprinderile sunt publice sau private, respectând dispozițiile autorității publice, trebuie să garanteze la rândul lor, în cadrul activității cotidiene, informarea și consultarea lucrătorilor la nivelurile corespunzătoare.

9 — Cu privire la obligația autorităților publice de protecție, a se vedea Papier, H.-J., „Drittwirkung der Grundrechte”, în Merten, D., și Papier, H.-J. (editori), *Handbuch der Grundrechte in Deutschland und Europa*, Volumen II, Ed. C. F. Müller, Heidelberg, 2006, p. 1335 și 1336 și în special contribuția lui Calliess, C., în aceeași lucrare, la p. 963 și urm., precum și Jaeckel, L., *Schutzpflichten im deutschen und europäischen Recht*, Ed. Beck, München, 2001.

10 — Teoria „obligațiilor pozitive ale statului” își are originea în Hotărârea Airey împotriva Irlandei din 9 octombrie 1979, confirmată ulterior printr-o numeroasă listă de hotărâri, dintre care subliniem între multe altele Hotărârea Lopez Ostra împotriva Spaniei din 9 decembrie 1994 și Hotărârea Ilașcu și alții împotriva Moldovei și Rusiei din 8 iulie 2004. Cu privire la acest aspect, a se vedea analiza efectuată de Sudre, F. și alții, *Les grands arrêts de la Cour européenne des Droits de l'Homme*, ediția a șasea, Puf, Paris, p. 18 și urm.

11 — Acesta este, de exemplu, cazul Republicii Federale Germania sau al Spaniei, ale căror Curți Constituționale au dezvoltat, prin intermediul acțiunilor directe de protecție a drepturilor fundamentale, o jurisprudență care situează instanța drepturilor fundamentale în centrul obligației de protecție. Astfel, în cazul Germaniei, intervenția instanței în calitate de autoritate publică se află la originile jurisprudenței Curții Constituționale Federale germane, a cărei hotărâre de referință este cea pronunțată în cauza Lüth (BverfGE 7, 198) din 15 ianuarie 1958. În cazul Spaniei, Curtea Constituțională a declarat, în hotărârea timpurie 18/1984 din 7 februarie 1984: „ceea ce se întâmplă este că, pe de o parte, există drepturi care sunt opozabile numai autorităților publice (precum cele prevăzute la articolul 24 [protecția judiciară efectivă]) și, pe de altă parte, faptul că autoritățile publice sunt supuse Constituției (articolul 9 alineatul 1) se exprimă printr-o obligație pozitivă ca aceste drepturi să fie efective în ceea ce privește aplicabilitatea lor în viața socială, obligație care revine legiuitorului, puterii executive și instanțelor, în cadrul funcțiilor lor respective” (FJ 6°).

41. Toate considerațiile de mai sus ne conduc la o concluzie intermediară, condiționată de precizările următoare, potrivit căreia articolul 27 poate fi invocat în cadrul unui litigiu între particulari. Sau, altfel spus, nu trebuie negată această posibilitate pornind de la teza potrivit căreia cartă, având în vedere dispozițiile articolului 51 alineatul (1), este lipsită de relevanță în cadrul raporturilor juridice de drept privat.

42. Problema care trebuie abordată în continuare este aceea că în cartă sunt cuprinse atât „drepturi”, cât și „principii”, în sensul prevăzut de dispozițiile generale ale acesteia. În cazul în care dreptul la informare și la consultare este un „principiu”, articolul 52 alineatul (5) din cartă conține dispoziții foarte specifice, astfel cum am avut ocazia de a menționa, cu privire la posibilitățile limitate de a invoca un „principiu” în fața unei instanțe. Acest fapt ne pune în situația de a examina calitatea de „principiu” care poate fi invocată cu privire la articolul 27 din cartă.

2. Dreptul la informare și la consultare ca „principiu” în sensul dispozițiilor generale ale cartei

43. Printre noutățile introduse de cartă în versiunea sa din 2007, aflată în vigoare, iese în evidență în mod special distincția dintre „drepturi” și „principii”, care a fost introdusă la articolul 51 alineatul (1), menționată în titlul articolului 52, iar efectele sale prevăzute, pentru cazul principiilor, la alineatul (5) al articolului 52. Totuși, ceea ce cartă în mod evident nu face este să atribuie drepturile fundamentale fiecăruia dintre cele două grupuri, cum se obișnuiește în dreptul comparat¹². Explicațiile se limitează la a propune câteva exemple pentru fiecare categorie, fără ca printre acestea să se afle, din nefericire, dreptul în discuție¹³. În scopul prezentei cauze, astfel cum am avut ocazia de a preciza, acest fapt devine o problemă, care nu este însă, desigur, insurmontabilă.

44. Abia dacă mai este necesar să începem prin a menționa că, în arhitectura cartei, categoria generală pentru care aceasta a optat în propria denumire, „drepturi fundamentale”, trebuie să fie aplicabilă în raport cu toate conținuturile acesteia. Altfel spus, niciun conținut material al cartei nu trebuie exclus din categoria „drepturilor fundamentale”. În aceste condiții, trebuie precizat, ceea ce poate părea mai puțin evident, că simpla împrejurare că un anumit conținut material al cartei apare calificat ca „drept” în orice altă parte a cartei nu îl descalifică drept candidat la categoria „principiu” în sensul articolului 52 alineatul (5).

45. Astfel, este frecvent atât în cadrul cartei, cât și în tradițiile constituționale ale statelor membre faptul că sunt calificate ca „drepturi” sau „drepturi sociale” acele conținuturi materiale de natură socială care, întrucât din ele nu pot decurge situații juridice subiective care să poată fi imediat invocate, funcționează numai prin intermedierea sau prin concretizarea prealabilă de către autoritatea publică. Sunt „drepturi” (sociale) prin domeniul căruia îi aparțin sau chiar prin identitatea lor și sunt „principii” prin modul lor de operare.

46. Autorii cartei, mai mult sau mai puțin întemeiat, au considerat că, alăturând efectului unora verbul „respectar” [„a respecta” în versiunea în limba română] și efectului celorlalte verbul „observar” [de asemenea „a respecta” în versiunea în limba română], se câștigă claritate. Acest fapt nu ni se pare evident. În schimb, considerăm că este mai expresivă indicația mandatului de a „promov[a] aplicarea” „principiilor” din a doua teză a articolului 51 alineatul (1). Acest mandat este important și în același timp exprimă virtualitatea esențială a „principiilor”. În continuare, vom încerca să prezentăm pe scurt sensul prezenței acestui tip de dispoziții în declarațiile de drepturi ale statelor membre și, în prezent, în cartă, cu câteva referiri la geneza acestora, ca etapă anterioară propunerii unei interpretări a dreptului în discuție ca „principiu”.

12 — Cu privire la acest aspect, Seifert, A., „L'effet horizontal des droits fondamentaux...”, *cit.*, p. 804 și urm.

13 — Potrivit explicațiilor, „[c]u titlu de exemplu, cităm, dintre exemplele de principii recunoscute prin cartă, articolele 25, 26 și 37. În anumite cazuri, un articol din cartă poate conține elemente care aparțin atât unui drept, cât și unui principiu: de exemplu articolele 23, 33 și 34”.

a) Geneza diferenței dintre „drepturi” și „principii” și izvoarele de inspirație comparate ale acestora

47. Convenția prin care a fost redactată prima versiune a cartei a avut deja în vedere utilitatea introducerii unei distincții între „drepturi” și „principii”. Aceste categorii serveau nu numai la facilitarea unui consens amplu în cadrul primei convenții, ci și la facilitarea aplicării practice a dispozițiilor cartei¹⁴. Autorii cartei s-au întemeiat pe experiența unor state membre, în care o diferențiere similară ar fi permis posibilitatea invocării depline în justiție a „drepturilor” și posibilitatea invocării reduse sau în unele cazuri inexistente a așa-numitelor „principii”.

48. Încă din 1937, Constituția irlandeză a făcut referire, la articolul 45, la o listă închisă a ceea ce a denumit „principii directoare ale politicii sociale” („directive principles of social policy”), al căror conținut nu admite examinarea de către instanțe, întrucât unica autoritate însărcinată să se asigure de respectarea acestora este legiuitorul¹⁵. Câteva zeci de ani mai târziu, Constituția spaniolă din 1978 avea să dezvolte această abordare până la a recunoaște, la articolul 53 alineatul 3, că „principiile” ar putea, în orice caz, „să influențeze” practica judiciară¹⁶. Pe aceeași linie au avansat și alte state membre, care au recunoscut existența unor categorii similare, însă diferite de „drepturi”, adresate în principal legiuitorului, susceptibile, cu toate acestea, să desfășoare o funcție interpretativă pe plan jurisdicțional, inclusiv o anumită formă de control al validității actelor legiuitorului în acele state care admit controlul jurisdicțional al legilor¹⁷. Aceasta a fost, printre alte cazuri, funcția „obiectivelor cu valoare constituțională” dezvoltate de jurisprudența Consiliului Constituțional francez¹⁸, a „obiectivelor constituționale” din Constituția austriacă¹⁹, precum și a categoriei echivalente prevăzute de Legea fundamentală din Bonn²⁰. Este reprezentativ și cazul Constituției poloneze, al cărei articol 81 limitează de asemenea domeniul de aplicare al anumitor drepturi economice și sociale, cu toate că jurisprudența Curții Constituționale poloneze a introdus posibilitatea unui control limitat al constituționalității legilor în lumina drepturilor menționate²¹.

49. Rezumând, statele membre care fac o distincție similară cu cea prevăzută la articolul 52 alineatul (5) din cartă au creat o categorie suplimentară celei a „drepturilor”, caracterizată prin lipsa capacității de a recunoaște drepturi subiective care pot fi invocate în mod direct în fața instanțelor, însă dotată cu o putere normativă de rang constituțional, prin intermediul căreia se admite controlul actelor, în principal de natură legislativă²². Această idee exprimă de asemenea neliniștea din cadrul Convenției pentru redactarea cartei și din cel al Convenției privind viitorul Europei. Mai multe state membre se temeau de faptul că recunoașterea anumitor drepturi economice și sociale va provoca o

14 — Guy Braibant, membru marcant al primei convenții, menționează în lucrarea sa *La Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne*, Seuil, Paris, 2001, p. 44-46, importanța distincției dintre „drepturi” și „principii” pentru a ajunge la un consens amplu, care să aibă drept rezultat includerea capitolului social al cartei.

15 — Cu privire la articolul 45 din Constituția irlandeză și la jurisprudența Supreme Court irlandeze, a se vedea Kelly, J. M., *The Irish Constitution*, ediția a patra, LexisNexis/Butterworths, Dublin, p. 2077 și urm.

16 — Cu privire la efectul „principiilor directoare ale politicii economice și sociale” din Constituția spaniolă, a se vedea Jiménez Campo, J., *Derechos fundamentales. Conceptos y garantías*, Trotta, Madrid, 1999, p. 122 și urm., și Rodríguez de Santiago, J. M., „La forma de vincular de los preceptos del capítulo tercero del título primero de la Constitución española”, în Casas Baamonde, M. E., și Rodríguez-Piñero y Bravo-Ferrer, M., *Comentarios a la Constitución española*, Wolters Kluwer, Madrid, 2008, p. 1187 și urm.

17 — Pentru toate, a se vedea analiza comparată a lui Ladenburger, C., „Artikel 52 Abs. 5”, în Tettinger, P. J., și Stern, K., *Europäische Grundrechte – Charta*, Beck, München, 2004, p. 803 și urm.

18 — A se vedea hotărârea Conseil Constitutionnel 94-359 CC din 19 ianuarie 1995, punctul 7. În această privință, a se vedea Burgorgue-Larsen, L., „Article II-112” în Burgorgue-Larsen, L., Levade, A., și Picod, F., *Traité établissant une Constitution pour l'Europe, Tome 2*, Bruylant, Bruxelles, 2005, p. 684.

19 — A se vedea, de exemplu, articolul 8 alineatul 2, articolul 7 alineatele 1 și 2, precum și articolul 9a din Legea federală constituțională austriacă. Cu privire la acest aspect, a se vedea Schäffer, H., „Zur Problematik sozialer Grundrechte”, în Merten, D., și Papier, H.-J. (editori), *Handbuch der Grundrechte in Deutschland und Europa*, Volumen VII/1, Ed. C. F. Müller, Heidelberg, 2006, p. 473 și urm.

20 — Pentru toate, a se vedea Sommernann, K.-P., *Staatsziele und Staatszielbestimmungen*, Mohr Siebeck, Tübingen, 1997.

21 — Pentru toate, a se vedea Sadurski, W., *Rights Before Courts. A Study of Constitutional Courts in Postcommunist States of Central and Eastern Europe*, Springer, Dordrecht, 2005, p. 178 și urm.

22 — În acest sens, o viziune de ansamblu apare exprimată în Iliopoulos-Strangas, J. (ed.), *Soziale Grundrechte in Europa nach Lissabon*, Ed. Nomos, Sakkoulas, Bruylant, Facultas, Baden-Baden, Atena, Bruxelles, Viena, 2010.

judiciarizare a politicilor publice, în special în domenii de o importanță bugetară deosebită. De altfel, inițial ceea ce avea să fie denumit la final „principiu” a fost calificat în redactările inițiale ca „principii sociale”²³. Cu toate că acest adjectiv avea să dispară ulterior, este evident că principala preocupare a autorilor cartei era legată de drepturile la prestații și de drepturile de natură socioprofesională²⁴.

b) Cu privire la noțiunea „principiu” în sensul cartei

50. Din modul de redactare a cartei reiese că „principiile” cuprind mandate către autoritățile publice, contrastând astfel cu „drepturile”, al căror obiect îl constituie protecția unei situații juridice individuale definite în mod direct, deși concretizarea acestora la niveluri inferioare ale ordinii juridice este de asemenea posibilă. Autoritățile publice trebuie să respecte situația juridică individuală garantată de „drepturi”, însă în cazul unui „principiu” mandatul este semnificativ mai deschis: textul său nu definește o situație juridică individuală, ci domenii generale și rezultate care condiționează acțiunea tuturor autorităților publice. Cu alte cuvinte, autoritățile publice și în special legiuitorul sunt chemați să promoveze și să transforme „principiul” în realitate juridică ce poate fi invocată, însă respectând întotdeauna cadrul obiectiv (domeniul) și caracterul finalist al acestuia (rezultatele) tratate de textul cartei care cuprinde „principiul”²⁵.

51. Faptul că „principiile” se caracterizează prin noțiunea de mandat se observă de asemenea în explicațiile la articolul 52 din cartă, a căror valoare interpretativă este confirmată chiar de Tratatul privind Uniunea Europeană la articolul 6 alineatul (1) al treilea paragraf. Astfel, explicațiile oferă diverse exemple de „principii”, care apar construite ca mandate adresate „Uniunii”, înțeleasă într-un sens larg care cuprinde toate instituțiile, dar și statele membre atunci când pun în aplicare dreptul Uniunii²⁶. Astfel, articolul 25, menționat expres în explicațiile amintite, prevede că Uniunea „recunoaște și respectă dreptul persoanelor în vârstă de a duce o viață demnă și independentă și de a participa la viața socială și culturală”. Aceeași recunoaștere și același respect trebuie acordate, potrivit articolului 26, dreptului persoanelor cu handicap „de a beneficia de măsuri care să le asigure autonomia, integrarea socială și profesională, precum și participarea la viața comunității”. Încă o dată, mandatul adresat Uniunii re apare la articolul 37, care îi impune acesteia să prevadă „un nivel ridicat de protecție a mediului și de îmbunătățire a calității acestuia, care să fie asigurat în conformitate cu principiul dezvoltării durabile”.

52. Dar articolul 27? Primul aspect care trebuie semnalat este acela că încorporarea în cartă a dreptului lucrătorilor la informare și la consultare în cadrul întreprinderii, ca prim articol din titlul „Solidaritatea”, nu este câtuși de puțin întâmplătoare. Acest drept social este, astfel cum indică Explicațiile, expresia articolului 21 din Carta socială europeană²⁷ și a punctelor 17 și 18 din Carta comunitară a drepturilor lucrătorilor. În plus, este vorba despre un drept prezent în dreptul derivat

23 — Braibant, G., *La Charte...*, op. cit., p. 252.

24 — Cu privire la acest aspect, a se vedea, mai timpuriu, Grimm, D., „Soziale Grundrechte für Europa”, în prezent în lucrarea *Die Verfassung und die Politik. Einsprüche in Störfällen*, Ed. Beck, München, 2001, p. 275 și urm.

25 — În acest sens, analizând „principiile” ca mandat centrat pe scopuri, a se vedea Borowsky, M., „Artikel 52”, în Mayer, J., *Charta der Grundrechte der Europäischen Union*, ediția a treia, Nomos, Baden-Baden, 2010, p. 697-699, Bourgogue-Larsen, L., „Article II-112”, cit., p. 686 și urm., și Mayer, F., „Artikel 6 EUV”, în Grabitz, Hilf, Nettesheim, *Das Recht der Europäischen Union – Kommentar*, Beck, München, 2010, punctul 65 și urm.

26 — Explicația referitoare la articolul 52 alineatul (5) din cartă prevede următoarele, în măsura în care prezintă relevanță în acest moment: „[...] Principiile pot fi puse în aplicare prin intermediul actelor legislative sau executive (adoptate de Uniune în cadrul competențelor sale și de către statele membre numai în cazul în care pun în aplicare dreptul Uniunii); acestea dobândesc, prin urmare, o importanță deosebită pentru instanțe numai deoarece aceste acte sunt interpretate sau controlate. Cu toate acestea, *principiile nu dau naștere unor drepturi imediate pentru acțiuni pozitive din partea instituțiilor Uniunii sau a autorităților statelor membre, fapt care corespunde atât jurisprudenței Curții* [...], cât și abordării urmate de sistemele constituționale ale statelor membre în privința «principiilor», în special în domeniul dreptului social. [...]”

27 — Carta socială europeană, tratat deschis spre semnare statelor membre ale Consiliului Europei la 18 octombrie 1961 la Torino și care a intrat în vigoare la 26 februarie 1965.

anterior intrării în vigoare a cartei, nu numai în Directiva 2002/14, citată anterior, ci și în alte acte de dreptul muncii al Uniunii, precum Directiva 98/59/CE privind apropierea legislațiilor statelor membre cu privire la concedierile colective²⁸ sau Directiva 94/45 privind comitetele europene de întreprindere²⁹.

53. Acestea fiind spuse și având în vedere toate dificultățile implicate de completarea sensului cartei, acolo unde aceasta, pentru a ne exprima astfel, a renunțat să își continue opera, considerăm că au mai multă greutate argumentele care atribuie conținutul material al articolului 27 categoriei „principiu” decât cele care îl atribuie alternativei la aceasta. Există înainte de toate o rațiune structurală care confirmă că este vorba despre un mandat adresat autorităților publice în sensul prezentat la punctul 50 din prezentele concluzii.

54. Astfel, dincolo de proclamarea dreptului în sine și de obligația subsecventă de a-l garanta, domeniul de aplicare al dreptului asigurat în mod direct prin dispoziție este în mod considerabil slab: „[...] cazurile și [...] condițiile prevăzute de dreptul Uniunii și de legislațiile și practicile naționale”. Acest fapt confirmă că dispoziția în discuție a renunțat la a defini o situație juridică individuală, lăsând legiuitorului Uniunii și celui național concretizarea conținutului și a obiectivelor enunțate de „principiu”. Este cert că se „garantează” „informarea și consultarea” unui titular, lucrătorii. Totuși, nu se specifică nici clasa de informații, nici modalitățile de consultare, nici la ce niveluri, nici prin intermediul căror reprezentanți. Conținutul este atât de nedeterminat încât nu poate fi interpretat decât ca un mandat de acțiune adresat autorităților publice de a lua măsurile necesare pentru a garanta un drept³⁰. Astfel, dispoziția nu definește o situație juridică individuală, ci recomandă autorităților publice stabilirea unui conținut obiectiv (informarea și consultarea lucrătorilor) și a unor obiective (eficiența informării, reprezentativitate în funcție de niveluri, realizarea în timp util).

55. Există de asemenea un argument sistematic. Grupul de drepturi care face parte din titlul „Solidaritatea” include în majoritatea cazurilor drepturi considerate *sociale* în ceea ce privește esența acestora, pentru al căror conținut se preferă formulări precum cele de la articolul 27. Aceasta înseamnă că ar exista o prezumție puternică de apartenență a drepturilor fundamentale prevăzute în titlul menționat la categoria „principiilor”. Este adevărat că această situație în economia cartei nu poate aspira la altă condiție decât cea de prezumție, însă în cazul articolului 27 este vorba despre o caracteristică care se adaugă celor enumerate deja anterior.

56. Considerațiile prezentate până în acest moment sunt suficiente pentru a fundamenta, ca o concluzie intermediară, propunerea noastră ca dreptul lucrătorilor la informare și la consultare în cadrul întreprinderii, astfel cum este garantat prin articolul 27 din cartă, să fie considerat un „principiu” în sensul articolului 51 alineatul (1) și al articolului 52 alineatul (5).

3. „Principiile” potrivit articolului 52 alineatul (5) din cartă: posibilitatea de a invoca în fața instanțelor așa-numitele „acte de punere în aplicare”

57. Consecința logică a celor expuse mai sus ar fi aceea că un „principiu”, precum cel prevăzut la articolul 27 din cartă, care garantează lucrătorilor informarea și consultarea în cadrul întreprinderii, ar fi supus, în ceea ce privește regimul său, prevederilor articolului 52 alineatul (5) din cartă, cu consecințele care reies de aici pe planul posibilității de a-l invoca în fața instanțelor. Totuși,

28 — Directiva 98/59/CE a Consiliului din 20 iulie 1998 privind apropierea legislațiilor statelor membre cu privire la concedierile colective (JO L 225, p. 16, Ediție specială, 05/vol. 45, p. 95).

29 — Directiva 94/45/CE a Consiliului din 22 septembrie 1994 privind instituirea unui comitet european de întreprindere sau a unei proceduri de informare și consultare a lucrătorilor în întreprinderile și grupurile de întreprinderi de dimensiune comunitară (JO L 254, p. 64, Ediție specială, 05/vol. 3, p. 107).

30 — Pe de altă parte, un mandat care ridică dificultăți considerabile legate de configurarea sa la nivel supranațional. Cu privire la acest aspect, Cruz Villalón, J., „La información y la consulta a los trabajadores en las empresas de dimensión comunitaria”, La Ley, 1994, volumul 2, și Insa Ponce de León, F. L., *Los derechos de implicación de los trabajadores en las sociedades anónimas europeas*, Ed. Tirant lo Blanch, Valencia, 2010.

articolul 52 alineatul (5) dovedește o complexitate notabilă, impunându-se o analiză separată a fiecăreia dintre tezele sale. Prin urmare, începem prin a aminti că alineatul (5) menționat cuprinde o primă teză care abordează ceea ce putem califica drept *condițiile caracterului operativ* al „principiilor” și o a doua teză care delimitează domeniul de aplicare al *posibilității invocării* acestora.

58. Prima teză își propune să confere conținut „principiului”, sarcină pe care o efectuează prevăzând că „dispozițiile prezentei carte care conțin principii «pot fi puse în aplicare» prin acte legislative și de punere în aplicare” adoptate de Uniune sau de statele membre în cazurile în care acestea pun în aplicare dreptul Uniunii. Vom califica acest aspect al dispoziției în discuție drept dimensiunea de „concretizare” a „principiului”, care are loc în momentul configurării normative a „principiului”.

59. A doua teză conține elementele destinate să asigure că „principiile” sunt efective în fața instanțelor, deși, astfel cum precizează dispoziția, efectele se circumscriu „interpretării și controlului legalității unor astfel de acte”. Vom denumi acest al doilea aspect dimensiunea de „invocare” a „principiului”, a cărei dezvoltare are loc în cursul jurisdicțional al vieții „principiului”.

a) Așa-numitele „acte de punere în aplicare” care concretizează „principiul” [prima teză a articolului 52 alineatul (5) din cartă]

60. Uniunea și statele membre au obligația de a „promova” „principiile” prevăzute de cartă [articolul 51 alineatul (1)], pentru aceasta adoptând acele măsuri de „punere în aplicare” necesare pentru a asigura că promovarea menționată este efectivă. În pofida utilizării verbului „pot”, este evident că nu este vorba despre o putere discreționară absolută, ci despre o posibilitate condiționată, astfel cum tocmai am arătat, de prezența unui mandat clar la articolul 51 alineatul (1) din cartă, care impune Uniunii și statelor membre „promovarea” „principiilor”. Este clar că această promovare nu este posibilă decât prin actele de „punere în aplicare” la care face referire ulterior articolul 52.

61. De asemenea, analiza atentă a primei teze a articolului 52 alineatul (5) din cartă confirmă faptul că dispoziția face referire la măsuri de punere în aplicare *normativă* a „principiilor”, cu consecințele pe care le vom detalia în continuare.

62. Astfel, prima teză a alineatului (5) menționat prevede că „principiile” prevăzute de cartă pot fi „puse în aplicare” prin acte ale Uniunii și ale statelor membre. Aceste acte de aplicare trebuie înțelese ca acte necesare de concretizare normativă, al căror scop nu este altul decât să confere un conținut suficient „principiului”, astfel încât acesta să poată dobândi un conținut autonom și, în definitiv, să poată fi exprimat printr-un drept ce poate fi invocat în fața instanței. Acest text nu poate fi înțeles în alt mod, întrucât mandatul nu se adresează numai puterii executive, ci și legiuitorului. Prin urmare, atunci când dispoziția în discuție face referire la „punerea în aplicare”, face trimitere îndeosebi la o punere în aplicare *specific normativă*.

63. În continuare, considerăm că printre actele de punere în aplicare normativă la care face referire prima teză a articolului 52 alineatul (5) din cartă poate fi identificată prezența anumitor dispoziții cu privire la care se poate afirma că *concretizează în mod esențial și imediat conținutul „principiului”*. Această diferențiere este inevitabilă întrucât, altfel, în domenii atât de extinse precum politica socială, mediul sau protecția consumatorilor, „punerea în aplicare” a unui „principiu” ar consta nici mai mult, nici mai puțin decât într-o ramură integrală a ordinii juridice, cum ar fi întregul drept social, al mediului sau al consumatorilor. Această consecință ar face redundantă și perturbatoare, deoarece ar fi imposibilă, funcția de element de interpretare și de control al validității actelor pe care cartă o încredințează „principiilor”.

64. Astfel, prin distincția dintre actele de concretizare esențială și imediată a conținutului unui „principiu” și restul actelor, atât normative, cât și de punere în aplicare individuală, care se ocupă de acestea, ar fi vorba despre a salva *effet utile* (efectul util) atât al „principiilor” cuprinse în cartă, cât și al scopului urmărit de articolul 52 alineatul (5), care nu este altul decât garantarea, deși condiționată, a protecției acelor dispoziții ale cartei care necesită mediere normativă.

65. Chiar articolul 3 alineatul (1) din Directiva 2002/14 oferă un bun exemplu a ceea ce tocmai am calificat drept acte de concretizare esențială și imediată a unui „principiu”. Articolul menționat, astfel cum indică titlul său, abordează „domeniul de aplicare” al drepturilor prevăzute de Directiva 2002/14. La rândul său, titlul Directivei 2002/14 este de asemenea relevant în prezenta cauză, menționând că aceasta are ca obiect „stabilire[a] unui cadru general de informare și consultare a lucrătorilor din Comunitatea Europeană”, care coincide în mod exact cu titlul articolului 27 din cartă.

66. În acest context, articolul 3 alineatul (1) din Directiva 2002/14 furnizează elementul de determinare care este esențial și direct din perspectiva conținutului „principiului”: domeniul de aplicare personal al dreptului la informare și la consultare. Nu mai este nevoie să precizăm că stabilirea condiției de subiect al dreptului constituie o premisă esențială pentru exercitarea acestuia, pornind de la care este posibilă identificarea protecției speciale urmărite de cartă. Acesta este sensul în care articolul 3 alineatul (1) din Directiva 2002/14 poate fi privit ca o situație de concretizare esențială și imediată a articolului 27 din cartă și, prin urmare, poate fi integrat în conținutul său ce poate fi invocat în fața instanțelor, astfel cum vom explica în continuare.

b) Dimensiunea de „invocare” a „principiului” [a doua teză a articolului 52 alineatul (5) din cartă]

67. A doua teză a atât de des citatului articol 52 alineatul (5) din cartă prevede referitor la „principii” că „invocarea lor în fața instanței judecătorești se admite numai în scopul interpretării și controlului legalității unor astfel de acte”. Această dispoziție conține două aspecte care trebuie subliniate în acest moment, unul implicit și altul explicit, primul nepunând dificultăți deosebite de interpretare, spre deosebire cel de al doilea.

68. Instanțele sunt chemate să interpreteze și să controleze legalitatea acestor „acte”, cu privire la care se preconizează o dezbateră care trebuie să recunoaștem că este delicată.

69. În ceea ce privește primul aspect, în acest sens, trebuie arătat că important dintr-o interpretare a articolului 52 alineatul (5) din cartă iese în relief faptul că prin acest mod de redactare se exclude, implicit, dar neîndoind, posibilitatea de a invoca în mod direct un „principiu” pentru a exercita un drept subiectiv întemeiat pe acesta³¹. Prin urmare, cartă limitează posibilitatea invocării „principiilor” la dimensiunea acestora, să spunem, filtrată prin norme și acte, pornind de la un element de apreciere inclus în textul literal al „principiului” din cartă și în actele de concretizare esențială și directă.

70. Aspectul explicit, care este deopotrivă cel mai delicat în ceea ce privește interpretarea sa, are ca obiect „actele” la care face trimitere dispoziția. Astfel, dacă trimiterea la „astfel de acte” urmărește exclusiv actele de punere în aplicare normativă care conferă conținut principiului, ne aflăm într-o situație de „cerc vicios”: aceste acte normative de punere în aplicare ar trebui controlate din perspectiva unui principiu al cărui conținut, astfel cum prevede articolul 27 din cartă, este tocmai cel pe care îl primește prin aceste acte normative de punere în aplicare.

31 — În acest sens, lucrările pregătitoare ale cartei confirmă că membrii convențiilor nu vor înlătura niciodată posibilitatea invocării actelor în lumina principiilor, însă întotdeauna în sensul că controlul judiciar se referă la controlul abstract al actelor, iar nu la garantarea drepturilor, astfel cum explică Braibant, G., *La Charte...*, op. cit., p. 46, precum și un alt membru al convenției, Lord Goldsmith, „A Charter of Rights, Freedoms and Principles”, *Common Market Law Review*, 38 2001, p. 1212 și 1213. Întemeindu-se pe lucrările pregătitoare și pe textul articolului 52 alineatul (5), susține de asemenea funcția acestora de control obiectiv Ladenburger, C., „Protection of Fundamental Rights post-Lisbon – The interaction between the Charter of Fundamental Rights, the European Convention of Human Rights and National Constitutions” – Institutional Report, FIDE 2012, p. 33: „only one point is clear: Article 52 (5) 2nd sentence does not exclude any justiciability of principles”.

70. Se impune, aşadar, constatarea că domeniul actelor ale căror interpretare și control sunt permise de a doua teză a articolului 52 alineatul (5) este diferit și mai larg decât cel al actelor de concretizare normativă. În concret, toate acele acte de punere în aplicare care depășesc concretizarea esențială și imediată a „principiului” vor putea fi invocate în fața instanțelor împreună cu celelalte acte de punere în aplicare. În caz contrar, efectul util atât al articolului 27, cât și al garanției sale jurisdicționale prevăzute în a doua teză a articolului 52 alineatul (5) din cartă ar dispărea.

71. Prin urmare, în lumina unei interpretări integrate a primei și a celei de a doua teze a articolului 52 alineatul (5) din cartă, considerăm că funcția caracteristică a actelor pe care le-am denumit de concretizare esențială și imediată a „principiului” este aceea de a constitui elementul de apreciere a validității celorlalte acte care aplică respectivul „principiu” în sensul liniuței menționate. Astfel, validitatea celorlalte acte de punere în aplicare trebuie apreciată în lumina acestui element, compus din textul „principiului” și din actele de concretizare esențială și imediată a acestuia.

72. Astfel, un exemplu de act care poate fi supus unui control al legalității în conformitate cu a doua teză a articolului 52 alineatul (5) din cartă este cel care face obiectul celei de a doua întrebări adresate de Cour de cassation: articolul L. 1111.3-4 din Codul francez al muncii, dispoziție care face parte din sistemul de calcul al efectivelor unei întreprinderi în scopul reprezentării lucrătorilor. Această reprezentare acționează ca un canal de transmitere a dreptului lucrătorilor la informare și la consultare, constituind, prin urmare, un element important în ceea ce privește conceperea și aplicarea practică a „principiului” prevăzut la articolul 27 din cartă. Dispoziția care exclude o anumită categorie de lucrători din sistemul de calcul al efectivelor este o normă care poate în mod clar să încalce conținutul „principiului”, inclusiv, în mod evident, conținutul definit prin actele de concretizare esențială și imediată.

c) Împrejurarea că actul de concretizare esențială și imediată a „principiului” are caracterul unei directive

73. În cauza dedusă de Cour de cassation aprecierii Curții, concretizarea dreptului lucrătorilor la informare și la consultare este cuprinsă, în plus, într-o directivă. Având în vedere natura de litigiu între particulari a prezentei cauze, această împrejurare ridică problema dacă natura menționată a normei de concretizare, mai exact efectul orizontal limitat al acesteia, poate constitui un obstacol complet insurmontabil pentru toate propunerile pe care le-am făcut până în acest moment. Vom încerca să arătăm că nu considerăm că aceasta este situația.

74. Deși dispoziția menționată a cartei necesită colaborarea legiuitorului Uniunii, aceasta nu implică faptul că respectiva colaborare are drept consecință o delegare nelimitată în favoarea puterii legislative, cu atât mai mult cu cât o astfel de delegare poate sfârși prin a invalida sensul celei de a doua teze a articolului 52 alineatul (5) din cartă. Aceasta ar fi consecința în cazul în care, optând pentru a legifera prin intermediul unei directive, legiuitorul ar priva particularii, în litigiile *inter privatos*, de controlul jurisdicțional al validității pe care cartă îl garantează acestora.

75. Totuși, nu se poate face abstracție de faptul că această concluzie trebuie să fie compatibilă cu o jurisprudență constantă a Curții potrivit căreia directivele nu pot fi invocate în litigiile între particulari, cu excepția invocării în scopuri interpretative³². Nu considerăm că acest lucru este imposibil, la fel cum nu considerăm nici că propunerea noastră are consecințe care generează insecuritate juridică, astfel cum a susținut cu privire la acest aspect Republica Federală Germania în observațiile sale scrise.

76. Dispoziția sau dispozițiile unei directive care, ipotetic, pot concretiza în mod esențial și imediat conținutul unui „principiu” nu sunt tocmai numeroase, ci dimpotrivă. În acest sens, considerăm că este posibilă ajungerea la o înțelegere foarte strictă a acestui tip de norme, astfel încât rezultatul să fie perfect suportabil pentru regimul categoriei normative din care fac parte, și anume directivele. Cu alte cuvinte, concretizarea esențială și imediată a unei dispoziții a cartei reprezintă o funcție care trebuie considerată punctuală și în orice caz „singularizabilă”. În orice caz, dispozițiile unei directive care au această misiune sunt foarte punctuale din punct de vedere cantitativ, astfel încât jurisprudența constantă și consolidată în acest domeniu delicat ar trebui să se poată menține neschimbată practic în raport cu totalitatea dispozițiilor cuprinse în directivele prezente și viitoare.

77. În sfârșit, considerăm că propunerea referitoare la acest aspect delicat este în concordanță cu evoluția jurisprudențială a Curții, care a admis, de asemenea în mod foarte precis, un control obiectiv al legalității actelor naționale în lumina directivelor în cadrul conflictelor *inter privatos*. Fără a fi necesar să detaliem acest aspect, soluția pe care o propunem aici, departe de a presupune o inflexiune a jurisprudenței Curții, se înscrie, dimpotrivă, pe o cale deja deschisă prin Hotărârile CIA Security, Mangold sau Kükükdeveci³³, pentru a le cita numai pe cele mai importante³⁴.

78. O ultimă precizare importantă: soluția propusă aici nu trebuie să conducă la o situație de insecuritate juridică. Dimpotrivă, ceea ce ar putea provoca o astfel de situație este posibilitatea ca legiuitorul să aducă atingere în mod unilateral eficienței dispozițiilor generale ale cartei. Procesul de concretizare a conținutului „principiilor” face parte dintr-un prim ciclu de consolidare a cartei, care se produce în mod natural în primii ani de existență ai unei declarații de drepturi într-o ordine juridică constituțională. Cu trecerea timpului, conținutul menționat se va consolida și va delimita posibilitatea invocării „principiilor” cartei, indicând atât autorităților publice, cât și cetățenilor tipul de control pe care instanțele îl pot exercita și limitele acestuia. Acest rezultat nu poate contribui decât la consolidarea securității juridice în aplicarea unui instrument central în ordinea juridică a Uniunii cum este cartea și în special a instrumentului „principiilor”, prevăzut la articolul 52 alineatul (5) din aceasta.

79. Toate acestea fiind spuse, nu se poate nega că, în cazul unui litigiu între particulari, deși instanța se limitează la a anula sau la a înlătura aplicarea unui act nelegal, există mereu o parte căreia îi va fi impusă o obligație a cărei asumare nu o prevăzuse inițial. Totuși, astfel cum a susținut reprezentantul CGT în ședință, un particular care suferă un prejudiciu ca urmare a asumării neprevăzute a unei obligații, care apare ulterior din cauza unui comportament nelegal al unui stat membru, poate acționa întotdeauna în justiție împotriva acestuia, dacă este cazul, pentru prejudiciile suferite ca urmare a nelegalității menționate. Este cert că acțiunea în răspundere împotriva statelor membre pentru încălcarea dreptului Uniunii a fost concepută inițial pentru a-i proteja pe cei care invocă un drept în

32 — Între multe altele, a se vedea în principal Hotărârea din 26 februarie 1986, Marshall (152/84, Rec., p. 723), Hotărârea din 12 iulie 1990, Foster și alții (C-188/89, Rec., p. I-3313), Hotărârea din 14 iulie 1994, Faccini Dori (C-91/92, Rec., p. I-3325), Hotărârea din 7 martie 1996, El Corte Inglés (C-192/94, Rec., p. I-1281), Hotărârea din 14 septembrie 2000, Collino și Chiappero (C-343/98, Rec., p. I-6659), Hotărârea din 5 octombrie 2004, Pfeiffer și alții (C-397/01-C-403/01, Rec., p. I-8835), și Hotărârea Dominguez, citată anterior. Cu privire la evoluția acestei jurisprudențe, a se vedea între altele lucrările lui De Witte, B., „Direct effect, primacy and the nature of the legal order”, în Craig, P., și De Búrca, G., *The Evolution of EU Law*, ediția a doua, Oxford University Press, Oxford, 2011, p. 329-340, Simon, D., „L’invocabilité des directives dans les litiges horizontaux: confirmation ou infléchissement?”, *Europe* nr. 3, martie 2010, și Dougan, M., „When Worlds Collide: Competing Visions of the Relationship Between Direct Effect and Supremacy”, 44 *Common Market Law Review*, 2007.

33 — Hotărârea din 30 aprilie 1996, CIA Security Internacional (C-194/94, Rec., p. I-2201), Hotărârea din 22 noiembrie 2005, Mangold (C-144/04, Rec., p. I-9981), și Hotărârea din 19 ianuarie 2010, Kükükdeveci (C-555/07, Rep., p. I-365).

34 — Cu privire la acest aspect, facem trimitere la Concluziile avocatului general Bot prezentate în cauza Kükükdeveci, citată anterior, în special punctul 68 și urm.

fața instanțelor naționale³⁵. Totuși, într-o situație precum cea din prezenta cauză, în care norma Uniunii este un „principiu” al cartei al cărui conținut a fost încălcat printr-un act a cărui legalitate este pusă în discuție în cadrul unui litigiu între particulari, este rezonabil ca sarcina acțiunii în despăgubire să fie suportată de cel care a beneficiat de comportamentul nelegal, iar nu de titularul dreptului născut prin concretizarea conținutului „principiului”.

80. Prin urmare, concluzionând, considerăm, în temeiul celei de a doua teze a articolului 52 alineatul (5) din cartă, că articolul 27 din cartă, concretizat în mod esențial și imediat prin articolul 3 alineatul (1) din Directiva 2002/14, poate fi invocat într-un litigiu între particulari, cu eventuala consecință a înlăturării aplicării reglementării naționale.

B. A doua întrebare preliminară

81. Prin cea de a doua întrebare, situată în contextul punerii în aplicare a regimului descris anterior privind posibilitatea invocării, Cour de cassation ridică în mod direct problema compatibilității cu dreptul Uniunii, în acest caz cu articolul 27 din cartă, astfel cum a fost concretizat prin articolul 3 alineatul (1) din Directiva 2002/14, a unui regim precum cel prevăzut la articolul L. 1111-3 din Codul francez al muncii. Potrivit acestei dispoziții, sunt excluși din calculul efectivelor întreprinderii, în special în vederea stabilirii pragurilor legale de înființare a instituțiilor reprezentative ale personalului, lucrătorii titulari ai așa-numitelor „contracte de tipul «inițiativă-încadrare în muncă»”, „contracte de companiere în muncă” și „contracte de profesionalizare”.

82. Deși întrebarea face referire în general la trei categorii de contracte excluse, din dosar reiese că reclamanta, AMS, a încheiat între aproximativ 120 și 170 de „contracte de companiere în muncă”, fără a se stabili că au fost încheiate „contracte de tipul «inițiativă-încadrare în muncă»” sau „contracte de profesionalizare”. Prin urmare, cu excepția situației în care instanța de trimitere constată contrariul, răspunsul care trebuie dat trebuie să se refere exclusiv la conformitatea cu Directiva 2002/14 a excluderii „contractelor de companiere în muncă”, prevăzută la articolul L. 1111-3 punctul 4°.

83. Numai Republica Franceză, CGT și Comisia s-au pronunțat cu privire la această întrebare. Potrivit Republicii Franceze, natura specială a contractelor excluse, printre care se află „contractele de companiere în muncă”, justifică o restrângere a domeniului de aplicare al articolului 27 din cartă, concretizat prin Directiva 2002/14. Fiind vorba despre contracte care vizează integrarea profesională, și nu despre contracte care implică un raport de muncă obișnuit între lucrător și angajator, obiectivele articolului 27 și ale Directivei 2002/14 nu ar fi compromise prin această excludere. Republica Franceză invocă articolul 52 alineatul (1) din cartă, potrivit căruia exercitarea drepturilor și a libertăților poate face obiectul unor restrângeri, cu condiția ca acestea să respecte principiul proporționalității.

84. La rândul său, CGT își axează argumentele pe hotărârea pronunțată de Curte în cauza Confédération générale du travail și alții (denumită în continuare „CGT”)³⁶. Această decizie a permis Curții să se pronunțe pentru prima dată cu privire la Directiva 2002/14, tocmai într-o cauză provenind din Republica Franceză, în care era pusă în discuție excluderea unei categorii de lucrători până la împlinirea unei anumite vârste. În opinia CGT, faptul că Curtea a declarat că excluderea menționată este contrară Directivei 2002/14 ar confirma că, în prezenta cauză, în care ne confruntăm

35 — A se vedea între altele Hotărârea din 19 noiembrie 1991, Francovich și alții (C-6/90 și C-9/90, Rec., p. I-5357, punctul 35), Hotărârea din 5 martie 1996, Brasserie du pêcheur și Factortame (C-46/93 și C-48/93, Rec., p. I-1029, punctul 31), Hotărârea din 26 martie 1996, British Telecommunications (C-392/93, Rec., p. I-1631, punctul 38), Hotărârea din 23 mai 1996, Hedley Lomas (C-5/94, Rec., p. I-2553, punctul 24), Hotărârea din 8 octombrie 1996, Dillenkofer și alții (C-178/94, C-179/94 și C-188/94-C-190/94, Rec., p. I-4845, punctul 20), și Hotărârea din 2 aprilie 1998, Norbrook Laboratories (C-127/95, Rec., p. I-1531, punctul 106).

36 — Hotărârea din 18 ianuarie 2007, Confédération générale du travail și alții (C-385/05, Rep., p. I-611).

de asemenea cu excluderea unei categorii de lucrători, avem de a face cu o încălcare a directivei menționate. Comisia împărtășește argumentele CGT și propune de asemenea Curții să interpreteze Directiva 2002/14 în sensul că se opune unei reglementări naționale precum cea în discuție în prezenta cauză.

85. Astfel, după cum subliniază în mod corect CGT și Comisia, Hotărârea CGT este edificatoare pentru răspunsul care trebuie dat la a doua întrebare preliminară. În cauza menționată, CGT a contestat în fața Conseil d'État [Consiliul de Stat] francez o reglementare națională prin care era amânată includerea în calculul efectivelor întreprinderii a unei categorii de lucrători până la împlinirea unei anumite vârste. Curtea a urmat recomandarea avocatului general Mengozzi și a respins teza conform căreia o amânare a includerii în calcul a unor lucrători în temeiul vârstei ar fi diferită de o excludere de la calcul³⁷. Reglementarea franceză nu exclude definitiv un colectiv de lucrători, ci îi excludea pe aceștia până la împlinirea unei anumite vârste. Totuși, pronunțându-se anterior intrării în vigoare a cartei, Curtea a considerat că amânarea menționată era echivalentă unei excluderi, întrucât ducea la „golirea de conținut” a drepturilor garantate de Directiva 2002/14 și priva, prin urmare, „directiva respectivă de efectul său util”³⁸.

86. Este adevărat că articolul 3 alineatul (1) al doilea paragraf din Directiva 2002/14 prevede că statele membre stabilesc metoda de calculare a pragurilor lucrătorilor încadrați. Totuși, Curtea a considerat că excluderea unei categorii de lucrători nu reprezintă un simplu calcul, ci o reinterpretare unilaterală a noțiunii „lucrător”. Astfel, în opinia Curții, „deși directiva nu impune statelor membre modalitatea în care acestea trebuie să țină seama, cu ocazia calculării pragurilor lucrătorilor încadrați, de lucrătorii cuprinși în domeniul său de aplicare, ea le impune totuși să țină cont de aceștia”³⁹.

87. Prin urmare, articolul 27 din cartă, concretizat în mod esențial și imediat prin articolul 3 alineatul (1) al doilea paragraf din Directiva 2002/14, trebuie interpretat, având în vedere Hotărârea CGT, în sensul că permite statelor membre să stabilească metode de calculare a efectivelor de lucrători, însă în niciun caz nu reiese de aici posibilitatea de a exclude un lucrător din calculul menționat. Această afirmație este valabilă, cum a fost cazul în cauza CGT, și într-o situație în care excluderea este doar temporară.

88. Potrivit unei jurisprudențe constante a Curții, în vederea aplicării dreptului intern, instanțele naționale sunt obligate, în măsura posibilului, să interpreteze dispozițiile acestuia în lumina textului și a finalității directivei în cauză pentru a atinge rezultatul urmărit de aceasta⁴⁰. După cum se știe de asemenea, acest principiu al interpretării conforme a dreptului național are anumite limite. Astfel, obligația instanței naționale de a se referi la conținutul unei directive atunci când interpretează și aplică normele relevante de drept intern este limitată de principiile generale de drept și nu poate fi utilizată ca temei pentru o interpretare *contra legem* a dispozițiilor de drept național⁴¹.

89. Totuși, aprecierea existenței posibilității de a efectua o interpretare conformă revine exclusiv instanței de trimitere, întrucât necesită interpretarea întregului drept intern, competență de care în mod evident Curtea nu dispune.

37 — Hotărârea CGT, citată anterior, punctul 38, care face referire la Concluziile avocatului general prezentate în cauza menționată, mai exact la punctul 28 din acestea.

38 — Hotărârea CGT, punctul 38.

39 — Hotărârea CGT, citată anterior, punctul 34, sublinierea noastră.

40 — A se vedea în special Hotărârea Pfeiffer și alții, citată anterior, punctul 114, Hotărârea din 23 aprilie 2009, Angelidaki și alții (C-378/07-C-380/07, Rep., p. I-3071, punctele 197 și 198), Hotărârea Küçükdeveci, citată anterior, punctul 48, și Hotărârea Dominguez, citată anterior, punctul 24.

41 — A se vedea Hotărârea din 15 aprilie 2008, Impact (C-268/06, Rep., p. I-2483, punctul 100), și Hotărârea Angelidaki și alții, citată anterior, punctul 199.

90. Totuși, Cour de cassation, atunci când solicită Curții să se pronunțe cu privire la posibilitatea invocării articolului 27 din cartă, concretizat prin articolul 3 alineatul (1) din Directiva 2002/14, face aceasta tocmai în sensul că, în cazul confirmării unei interpretări precum cea propusă la punctul 87 din prezentele concluzii, nu ar fi posibilă efectuarea unei interpretări conforme. Cour de cassation cunoaște bine acest aspect, întrucât nu este prima dată când instanța menționată se confruntă cu această problemă și se adresează Curții în acest sens. În plus, întrebarea referitoare la posibilitatea de a invoca normele menționate ale Uniunii într-un context precum cel din prezenta cauză nu ar avea sens în cazul în care Cour de cassation ar fi convinsă că efectuarea unei interpretări conforme este posibilă.

91. La aceeași concluzie a ajuns și guvernul Republicii Franceze, atât în cadrul observațiilor scrise, cât și al celor orale. Întrebat în mod expres în ședință cu privire la acest aspect, agentul guvernului francez a recunoscut imposibilitatea de a efectua o interpretare a dreptului francez în măsură să garanteze respectarea dreptului Uniunii, astfel cum este propusă interpretarea acestuia la punctul 87 din prezentele concluzii, nici măcar ținând seama de normele de dreptul muncii care permit, în cazuri excepționale, derogarea de la prevederile legii prin convenție colectivă.

92. Potrivit guvernului francez, pentru a fi posibilă efectuarea unei interpretări coerente a articolului L. 1111-3 punctul 4° coroborat cu articolul 27 din cartă, concretizat prin articolul 3 alineatul (1) din Directiva 2002/14, ar fi necesară o „excepție la excepție”, care nu există în prezenta cauză. Întrebat în ședință cu privire la posibilitatea ca „excepția la excepție” menționată să fie prezentă în cuprinsul articolului L. 2251-1 din Codul muncii francez, agentul a arătat că dispoziția menționată privește numai măsurile adoptate prin convenție colectivă, situație care nu se regăsește în prezenta cauză.

93. Pe lângă toate considerațiile anterioare, trebuie amintit de asemenea că, atunci când o instanță națională (care este, în plus, interpretul suprem al dreptului intern) și guvernul aceluiași stat membru afirmă ambele că ordinea juridică internă nu admite o interpretare conformă cu dreptul Uniunii, Curtea, în temeiul principiului cooperării loiale⁴², are obligația de a admite această apreciere și de a răspunde la întrebarea specifică care i-a fost adresată. În caz contrar, ar fi pus la îndoială nu numai spiritul de cooperare între instanțe care guvernează mecanismul trimiterilor preliminare prevăzut la articolul 267 TFUE, ci și efectul util al procedurii menționate.

94. În lumina considerațiilor anterioare și având în vedere imposibilitatea de a efectua o interpretare a ordinii juridice interne conformă cu dispozițiile articolului 27 din cartă, concretizat prin articolul 3 alineatul (1) din Directiva 2002/14, ar rămâne de verificat numai aspectul dacă excluderile prevăzute la articolul L. 1111-3 și în special cea referitoare la „contractele de acompaniere în muncă” se opun dispozițiilor articolului 3 alineatul (1) al doilea paragraf din Directiva 2002/14.

95. În acest sens, recapitulând concluzia la care a ajuns Curtea în cauza CGT, în cazul în care o excludere temporară precum cea în discuție în cauza menționată încalcă directiva amintită, *a fortiori* trebuie să ajungem la aceeași concluzie în cazul unei excluderi totale și nelimitate. În plus, faptul că „contractul de acompaniere în muncă” servește unui obiectiv de integrare profesională nu invalidează această concluzie, întrucât în niciun moment nu este pusă în discuție calitatea de „lucrător” în sensul articolului 27 din cartă, astfel cum este concretizat prin Directiva 2002/14, a lucrătorului titular al contractului menționat.

42 — Principiu prevăzut la articolul 4 TUE, căruia îi sunt supuse atât statele membre, cât și Uniunea (a se vedea, pentru cazul cooperării loiale a Uniunii față de state, Hotărârea din 10 februarie 1983, Luxemburg/Parlamentul European (230/81, Rec., p. 255, punctul 38), Hotărârea din 22 octombrie 2002, Roquette Frères (C-94/00, Rec., p. I-9011, punctul 31), precum și Ordonanța din 13 iulie 1990, Zwartveld și alții (C-2/88 IMM, Rec., p. I-3365, punctul 17).

96. În plus, în ceea ce privește argumentul Republicii Franceze referitor la natura specială a „contractelor de acompaniere în muncă” și la justificarea acestora printr-un interes general, Curtea a răspuns la un argument similar în Hotărârea CGT, citată anterior, considerând că o justificare a unei scutiri este incompatibilă cu articolul 11 alineatul (1) din Directiva 2002/14, care prevede că statele membre trebuie să adopte orice dispoziție necesară care să le permită garantarea în orice moment a rezultatelor impuse de directiva menționată⁴³. Cu greu ar putea fi dat un răspuns diferit în prezenta cauză, în care este pusă în discuție, în plus, o excludere totală și nelimitată în timp a unei categorii de lucrători.

97. Prin urmare, răspunzând la cea de a doua întrebare preliminară, propunem Curții să interpreteze articolul 27 din cartă, concretizat în mod esențial și direct prin articolul 3 alineatul (1) din Directiva 2002/14, având în vedere imposibilitatea de a efectua o interpretare conformă a dreptului național, în sensul că se opune unei reglementări naționale care exclude o anumită categorie de lucrători, mai precis titularii „contractelor excluse”, din calculul pragurilor lucrătorilor încadrați în sensul dispoziției menționate.

V. Concluzie

98. Având în vedere argumentele prezentate, propunem Curții să răspundă la întrebările preliminare adresate de Cour de cassation după cum urmează:

- „1) Articolul 27 din Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene, concretizat în mod esențial și imediat prin articolul 3 alineatul (1) din Directiva 2002/14/CE a Parlamentului European și a Consiliului din 11 martie 2002 de stabilire a unui cadru general de informare și consultare a lucrătorilor din Comunitatea Europeană, poate fi invocat într-un litigiu între particulari, cu eventuala consecință a înlăturării aplicării reglementării naționale.
- 2) Articolul 27 din cartă, concretizat în mod esențial și direct prin articolul 3 alineatul (1) din Directiva 2002/14, având în vedere imposibilitatea de a efectua o interpretare conformă a dreptului național, trebuie interpretat în sensul că se opune unei reglementări naționale care exclude o anumită categorie de lucrători, mai precis titularii «contractelor excluse», din calculul pragurilor lucrătorilor încadrați în sensul dispoziției menționate, instanța națională având posibilitatea, în temeiul articolului 52 alineatul (5) din cartă, să înlătore aplicarea dispozițiilor naționale contrare normelor menționate ale dreptului Uniunii.”

43 — Hotărârea CGT, citată anterior, punctul 40.